

SZEMLE

HORVÁTH JÁNOS: BERZSENYI ÉS ÍRÓBARÁTAI

Akadémiai Kiadó, 1960

A könyv Horváth János 1939—40. és 1940—41. tanévi egyetemi előadásainak foglalata; a „XIX. századi magyar költők” című, Csokonait, Katonát, a Kisfaludyakat tárgyaló előadássorozat része. Annak idején „részletezőbb modora és nagyobb terjedelme” miatt nem kaphatott helyet az effajta kiadványok sorában — egyes részletei (a Berzsenyi izléstörténeti helyére vonatkozó s a *Berzsenyi Volney s a religió* című) jelentek csak meg — míg most a szélesebb olvasóközönség számára kiegészítve, „nagy részt” eredeti szöveggel egészében látott napvilágot.

Szerkezetét főleg pedagógiai célok alakították: tömör életrajz előrebocsátása, a filológiai kérdések összegező ismertetése, vitás pontjaiban való állásfoglalás után a tartalom szerint csoportosított versek elemzése, majd a prózai dolgozatok egyenkénti tárgyalása következik. Külön fejezet foglalkozik a költőnek Kölcseyhez és Kazinczyhoz való viszonyával s az egész könyv terjedelmének mintegy ötödén az íróbarátok (Kis János, Péteri Takáts József, Dukai Takách Judit, Horváth József Elek, Bárány Boldizsár) portréi kapnak helyet.

A munka elsődleges értéke nem is közvetlenül tartalmiakban, mint inkább e sajátos tankönyv-műfaj imponáló megvalósításában rejlik. Míg szerzője nagy monográfiáiban az egyéni invenció kifejtése van túlsúlyban — addig itt az újszerű eredmények nem hangsúlyos megállapítások formájában, hanem az anyag közlésén, elrendezésén, egyszerűen: előadásán keresztül jutnak érvényre. A filológiailag, lélektanilag eredetileg is bonyolult, a későbbiekben még inkább összekuszált kérdések tárgyalásánál a puszta tényeknek teljes, logikus „bölc” — előterjesztése már önmagában korrekciókhoz, új jelenségek észrevételéhez vezet. Horváth János itt a műfaj összefoglaló, ismeretközlő, tehát elsődlegesen nem tudományos igényének maximális kielégítésével jut el szinte észrevétlenül tudományos eredményekhez. Ez a maximalitás mindenekelőtt a lehető legteljesebb anyagközlésben áll s nagyfokú stílári tömörség megvalósítását követeli. S az ember valóban elcsodálkozik, hogy ilyen viszonylag kis terjedelem hogyan hordozhat ennyi tárgyi anyagot. A sűrű, nehézfajsúlyú szöveg, — amelyben az egymásra következő mondatok nem korábbiakat árnyalnak, hanem mindig merőben új tartalmakat közölnek s amelynek zárt rendjében az írásjelek is legyintésekké, utalásokká, gondolatkiegészítő gesztusokká elevenednek — extenzív összegezése filológiai anyagnak, tárgytörténetnek, életrajznak, vonatkozó irodalomnak s a saját kutatások eredményeinek. Belőle a bonyolult, méginkább összezavart kérdések Horváth János-i ötletességgel összefoglalt, világos feltárását, az egyértelműen levon-

ható következtetések szigorú rendjét nyeri az olvasó. Ez a tömörség ugyanakkor nem csupán a mérő logikum módszere — mögötte szüntelenül ott érzik a kérdések végére járó tudósi lelkiismeret, s a ritka szerzői szerénység magatartása. A könyvet mindvégig a tájékoztatásnak, tanításnak alázatatos, személytelen szolgálata jellemzi, amelynek egyetlen célja a lehető legtöbbet, a lehető levilágosabban adni s amelytől éppen ezért idegen a szóval való visszaélés, az ismétlés mindenfajta formája. A szöveg tömörsége azonban mégsem a lexikonoké vagy a kézikönyveké — élvezetes olvasmánnyá épp az teszi, hogy szerzője a költői műben nem holt anyagot, hanem eleven életet lát és akar láttatni, hogy mindannak felvillantásában, ami a filológiai dokumentumokat mozgalmas életté oldja — határtalanul bőkezű. Kiadástörténeti, filológiai, életrajzi mozzanatokot egyedül a világosság (és jóhangzás) követelményeit szem előtt tartva hatalmas mennyiségben tud 3—5 sorba tömöríteni — de ugyannannyit tud szólni az élet leghétköznapibb, levelekben megöröködött részleteinek idézésére is. Innen, hogy az anyag, ami eddig nagy monográfiákban feloldva volt jelen — nála is szinte tartalmi veszteség nélkül van együtt s hiteléből, életszerűségéből e szigorú műfajon belül sem vesztett. A szemlátomást frissen olvasott művek, levelezés új benyomásai alatt, a korábbi kommentárok szuggesztíójától menten számtalan olyan apró, idézettel hitelesített mozzanatra hívja fel a figyelmet, amelyek összessége — a nagyterjedelmű monográfiákhoz képest is — kiegészítés számba megy. — Az összefoglaló ismertetésnek az élő anyaggal való e szüntelen hitelesítése, mozgalmassá tétele óriási teljesítményt sejtet, páratlan fáradságot tételez fel. A nagy anyaggazdagság, világos előadásmód a további kutatás kiindulópontjává, a beszótt idézetanyag a középiskolai oktatás segédkönyvévé, s a nagyközönség számára is élvezetes, koridéző olvasmánnyá teszi könyvét.

Ilyen formában-kerethen a Berzsenyi irodalom ismerői számára is újszerűen hatnak az eddig is tudott, de jelentőségükben elsikkadt, a költő életviszonyait (anyagi körülményeit, egészségi-, lelkiállapotát, családi életét stb.) érintő adatok, amelyeket az előrebocsátott *életrajz* foglal össze, különös tekintettel annak a testi lelki nyomorúságnak rekonstruálására is, amely a recenziora való reagálást érthetőbbé teszi. Míg a *kéziratok és kiadásokra* vonatkozó tények MERÉNYI OSZKÁRNÁL, méginkább NÉMETH LÁSZLÓNÁL elválaszthatatlanul hipotézisekkel keveredtek, addig Horváth János ívnyi terjedelmű kritikai vizsgálata a rendszerezett adatok alapján a kronológia kérdésében nem egyszerűen „szkeptikus álláspontra helyezkedik”, hanem ami annál több: nyilvánvalóvá teszi a biztos időrend felállításának lehetetlenségét, másfelől áttekinthetően vonja meg a lehetséges keltezéses objektív határait. A *rimes verstípus* elemzése során a vélemények kritikai rostálása mellett Kisfaludy Regéinek nem csupán formai, de tartalmi hatására elsőként mutat rá; a műfaji jellegre érzékenyen reagálva figyelmeztet, hogy Berzsenyi „dalon túli súlyosabb liraisága” hogyan érvényesült könnyedebb, forma szerint dálnak minősülő verseiben is —; a *mértékes típusnál* az előzményeket, hatásokat, a Horatiushoz való viszony szöveg-tanúságait, jellembeli indokait foglalja össze, s ha csak az „életideálok” analógiájának és eltérésének szintjén is — de finoman határolja el egymástól kettejüket — Berzsenyi eredetiségének jellegét is meghatározva: „A megelégedést, a lelki nyugalmat ő nem mint boldog részesük magasztalja, hanem mint utánuk hasztalan epekedő . . .” Ez a szempont azután már a *Horatiusi életbölcseiséget valló költemények* c. fejezetben alkalmazott vizsgálati elv is.

Az előrebocsátott fejezetek után ugyanis a verseket nem lehetséges időrendben, hanem egy Berzsenyi eszmevilágát egészében felfedő gondolatmenet logikája szerint csoportosítja. — Az elvágyódót az egyes versekben is megénekelte ihlető erők (Szerellem, Melancholia, Múza) segítik elszakadni a világtól (*A sugalló erőket magasztaló költemények*). Majd felmerül a kérdés: „De honnan vágyik el, mi bántja a való életben?” — s rátér az *Életről a valóságról ítélkező költeményeknek* — elégiáknak, filozófiai költeményeknek „az idő múlás szemléletében közös” csoportjára — eredetien mutatva ki egyfelől az *Életphilosophia* Kölceyét (*Vanitatum vanitas*) s a *Barátnémhoz* ill. a *Fohászkodás*, és *A temető* címűeknek Vörösmartyt (*Kisgyermek halálára*, *Berzsenyi emlékére*) ihlető hatására. Majd a gondolatmenet során zökkenésmenyesen tér át a *Személyeket erényeket magasztaló költeményekre*: „... az egyetemes elmúláson, örök temetkezésen szomorgó Berzsenyi erős erkölcsi érzéke örömmel és lelkesen hevült minden olyan jelenség láttán, miben a maradandóra való igyekezet jeleit ismerte fel” — s tudományosan, de főleg pedagógiailag hasznos módszerrel élve találó portrét nyújt mindazokról, kiket a költő ódával tisztelt. — Berzsenyi *Felvilágosodott embereszemlényé*-t jellemezve nemcsak episztoláit, Kazinczy hatását ismerteti, de gondosan gyűjti egybe költeményeinek azokat a vallomásait, amelyek már 1808 előtt is tanúsítják a felvilágosult gondolkodás jelenlétét. — *A nemzeti szempont* c. fejezetben — a hazafias ódákat elemezve talán a kelleténél is nagyobb nyomatékkal hangsúlyozza, hogy Berzsenyinéél „a hazaszeretetből fakadó ősi örökségnek tartott erényt” mily szorosan egészíti ki „a felvilágosodás, a tudomány és műveltség kívánalma” s különös figyelemmel, aránylag is nagy terjedelemben elemzi *A magyarokhoz* (Romlásnak indult . . .) c. ódát. Mindezek során a legmesszebbmenően kiaknázza a szövegkritika, a levelezés, a prózai szövegek tanúságaiából mindazt, ami a költemények értelmezését segítheti, keletkezésük körülményeit megvilágíthatja. Verselemzése a műfaj szoros keretei közt inkább tárgyiasak, ismertetőik — de értékelő, esztétikai megjegyzései szokásosan finomak, olykor megejtően találóak.

A *prózai dolgozatokat* tárgyaló részben az ismertető jelleg érthetően még inkább eluralkodik. Fejezetei közül a költő felvilágosodottságához oly fontos adatokat nyújtó (*A religióról*) tűnik ki, amely Volney hatását Berzsenyi egész művében megmutatja s távolabb egész Vörösmartyig, Petőfiig, sőt Madáchig hatónak sejteti. A könyv műfaji erényeit a *Recenzió és hatása* c. fejezet jellemzi leginkább, amelyet szervesen egészít ki az öreg Berzsenyinek Kölceyhez és Kazinczyhoz való viszonyáról szóló. A fontos kérdést kétségtelenül itt találhatjuk a legteljesebben és legobjektívebben feltárva. Horváth János itt is, mint a Katona és Kisfaludy Károly viszonyát tárgyaló tanulmányában (*Jegyzetek Bánk bán sorsáról*) az ellentétes álláspontok megítélésének elfogulatlanságával tűnik ki azzal, hogy az irodalomtörténet szűkebb szempontjait felettébb termékenyen egészíti ki a megütközők ellen és rokonszenveinek, szubjektív állapotainak, emberi gyengeségeinek lélektani festésével. Amit fentebb az extenzív és logikus ismertetés szinte „automatikus” tudományos eredményességéről megjegyeztünk, az itt érhető leginkább tetten: a fejezet tartalmilag végső soron nem mond többet, amit a szakmai közvélemény nagyjából eddig is számontartott. Hogy azonban az anyagot oly teljességgel és oly meggyőzően elrendezve adja elé, — azzal eddigi tudomásunkat evidencián alapuló meggyőződéssé erősíti.

Természetesen Horváth János jellemző erényeit nincs mód ez egy írása

kapcsán méltatni. Ismerjük munkáit — s e *Berzsenyi*-je a hasonló műfajúak közt nemcsak legnagyobb, de sok tekintetben a leghasznosabb is. Mindaz pl., amit a felvilágosult Berzsenyi areképéhez hozzátett, világnézetileg is közvetlen, fontos kiegészítő anyag a marxista irodalomtörténetírás számára. Mindezek ellenére a könyv az olvasó lelkében ma már más visszhangot ver, más nyomot hagy, mint korábbi írása. S ennek nem a könyv valamely sajátos fogyatékosága az oka. Nem Horváth János koncepciója, tudósi teljesítménye fogyatkozott, hanem a tudományos — és nemcsak tudományos — környezetben ment végbe olyan változás, amely művének akusztikáját is módosítja: írásainak nem szubjektív értéke, hanem objektív jelentősége változott — mondjuk ki nyíltan: csökkent. Nem mindig volt ez így. A marxista irodalomtudomány fejlődésének egy bizonyos foka, eredményeinek bizonyos fokú popularizálódása volt szükséges ahhoz, hogy ez szembetűnővé, magától kiderítővé váljon. Nem az elvi különbségekről van itt szó — ezek korábban is fennálltak, — hanem arról, hogy ezek nyilván és közönséges felismerésének pillanata mintha manapság érkezett volna el, talán épp e könyv megjelenése kapcsán derült volna ki kézzelfoghatóan. — Horváth János világnézetű korlátainak elemzéséhez eddig külön rászánás, határozott feladatvállalás volt szükséges s most üti meg az olvasót először az anyag olvasása közben felmerülő spontán reflexként egyfajta — nem is hiányérzet, vagy számonkérő kifogás — mint inkább esodálkozás: hogyan, hogy ezt a problémát nem veti fel, amazzal a kérdéssel nem néz szembe. Ez az írásaira való mostani, immár önkéntelen reagálás — nagy műve értékének kétségbevonása nélkül is — a marxista tudományos közgondolkodás elterjedésének, vérré válásának történeti jelenségéről tanúskodik. Most már — hogy az egyetemi, középiskolai oktatásban, az élő tudományos közvéleményben Berzsenyi költészetének ellenmondásosan rendi jellege, motívumainak társadalmi értéke, jelentése a marxista irodalomtörténetírás szempontjai szerint meggyökeresedett — most már nem valamiféle elemzés végeredményeként, hanem evidens fogyatékoságként tűnnek elénk az irodalom „önelvűségét” valló szemlélet korlátai. Azé a nézeté, amely az irodalmat mint valamely saját, belső törvényei alapján mozgó szférát fogja fel, s amely éppen ezért nem tűzi ki célul társadalmi eredetének és funkciójának vizsgálatát. Értéktételeiben így a tartalmat nem a történelmi-társadalmi valósággal szembeveti, hanem a költő szubjektív álláspontjából indul ki, azon tudatosan belül marad — s talán hallgatóságának esetleges elfogultságát kiküszöbölendő — az azzal való azonosulás szükségességét programszerűen is hirdeti: „... a Berzsenyi-szerint való magyar királytisztelet — írja pl. — ... egyike a magyar (a nemesi) alkotmány postulatumainak, a törvény és igazság tiszteletével egyenrangú erkölcsi követelmény. Mert a király mindannak szimbóluma, ami erkölcsi értelemben magyar. Királyt nem tisztelni egyértelmű magyarságunk nem tisztelésével, szinte csonkulásával. Így kell értenünk, s akkor tudnunk kell költészetében is becsülni ezt az ő loyálisát”. Mondanunk sem kell, hogy itt nem Berzsenyi loyálisának akarunk pro vagy kontra a kelletténél nagyobb jelentőséget tulajdonítani, hanem annak a relativizmusnak, amely — végül mégis csak politikai jelentéssel érvényesül. Kitűnik ugyanis az idézetből, hogy Horváth János világosan látja Berzsenyi hazaszeretetének rendi jellegét (másutt is a „hazaszeretettel azonos nemesi büszkeség”-ről beszél), a differenciálástól azonban következetesen eltekint, annak konzekvenciáitól eleve megtagadja az értékelő, minősítő jussot. Márpedig azzal, hogy Berzsenyi művében a rendi elemeket

a nemzeti érvényűektől nem különbözteti meg, a marxista irodalomszemlélet egész módszerével, de különösen Berzsényi értékelésével oly széles fronton kerül szembe, hogy ennek extenzív feltárása nem is látszik szükségesnek. Ehelyett inkább egyetlen kérdést: *A tizennyolcadik század* és a *Magyarokhoz* c. ódák értékelését, egymáshoz való viszonyítását vegyük nagyító alá.

A tizennyolcadik század-ban Berzsényi a szabadságharcok „ádáz pártot ütő” hadaitól visszarettenve, Mária Teréziát ünnepli, akinek uralkodása alatt „Perikles napjai nyíltanak” Ferenc tituszi trónusát, amely körül „Dicső szabadság temploma”-ként emelkedik hazánk, amely a napóleoni háború zivatarjai közt is szerencsésen állja az idők viharát: egyszerűen nyilvánvalóan a rendi kompromisszum illúziós optimizmusát vetíti a nemzet sorsára, állapotára. Horváth János azonban a vers tartalmát nem viszonyítja a történelemhez, vagy ha elejtett szavakkal ezt meg is teszi, semmiképpen sem von le a kapcsolathól értékelő mozzanatokat. Számára közömbös, hogy a vers mennyiben fejezte ki a kor lényegét, segítette oldani, erjeszteni azt, amit a történelem bomlasztott, vagy mennyiben akarta az illúzió erejével egybefogni a csupán látszólag szilárdat. Elméleti alapvetésében világosan kifejtette, hogy a művek politikai, társadalmi, erkölcsi tartalmai idővel érdektelenné válnak s így lesznek a „tisztán esztétikai szempontú megítélés” tulajdonképpeni tárgyaivá. A tartalmi-világnézeti mozzanatok ez a „formai szerzeménnyé” való átjárása azzal a polgári objektivitásra való törekvéssel függ szorosan össze, amely a tartalom világnézeti állásfoglalásától független kíván lenni. Éppen ezért száll Horváth János itt is szembe azzal az elemi ítélettel, amivel *A tizennyolcadik századot* a függetlenségéért küzdő magyar társadalom kezdetétől kísérte, s amelyet a történelem ismeretében mi is osztunk, s állítja szembe neheztelően a vers esztétikai értékével a tartalomnak szóló ellenérzést: „Csak a megírása utáni század Habsburg-ellenes érzülete, a versnek Tréziát, Ferencet túlzottan magasztaló szakaszai akadályozták illő méltatását” — írja. Ez csupán egyetlen mozzanat, de vele egy egész koncepció láncza emelkedik. A magyarokhoz írt híres óda korai változatait a végső formával szembeállítva ugyanis azokat az elemeket veszi számba, amelyeket a költő az átdolgozás során elhagyott. Ezek közül azonban csak azoknak a változtatásoknak tulajdonít elvi jelentőséget, amelyek Horatius *Delicta mairoum*-jának túlságos követését tompították. Ugyanakkor figyelmen kívül hagyja, vagy ha felemlíti is, de elvi konzekvenciák levonása nélkül, szétszórta és alkalmilag teszi szóvá azokat a mennyiségileg sem kisebb, elvileg pedig jelentősebb változtatásokat, amelyek összefüggésükben azt tanúsítják, a költő hogyan szorította háttérbe hazafias érzületének éppen osztályszemléletéhez szorosan tapadó elemeit, s emelte ezzel a vers nemzeti érvényét. A Gvadányit emlegető, a vallás-talansággal kart öltő „módi”-kárhoztatás elhagyása a rendi nacionalizmus szemléletének visszahúzóódásáról vall s ami még fontosabb: a „Bethlen vérbermésült korát, Rákóczi vérengző haragját” kifejezetten elítélő fordulatokat az elvontabb „szent rokonvérbe fűrösztő visszavonás” kárhoztatása váltotta fel. Míg a horatiusi remineszcenciák háttérbeszorulásának esztétikai következményeit Horváth János messzemenően levonta, addig ezekkel a változtatásokkal járó lényegeseszmei értéknövekedést nem méltatja, sőt éppen gúnyos fordulattal kommentálja: „Ha ezek benne maradnak a végleges szövegben írja — *A magyarokhoz* is olyan sorsra jutott volna, mint Trézia meg Ferenc miatt *A tizennyolcadik század* . . . szerencséje lett tehát a szép ódának, hogy megmenekült a politikai megítélés „kritikája” elől.” . . Horváth Jánost objek-

titivásra való törekvése, aggodalma, hogy maga is a politikai megítélés szuggesztíója alá kerül, oda vezet, hogy, egy, a nemzet köztudatába ivódott vers részletező, alaposnak szánt elemzésében éppen azoknak az elemeknek mérlegelését hagyja figyelmen kívül, amelyek a vers nemzeti érvényével a legszorosabban függtek össze. Innen aztán már csak egy lépés ahhoz, hogy *A tizennyolcadik század-ot A magyarokhoz* címűnél magasabbra emelje.

Megteszi ezt a két költemény egész elemzése során s összevetésükkor kifejezetten is: „... ezt a verset — mindjárt kimutatandó szépségei ellenére sem tarthatjuk egyenrangú ihletűnek *A tizennyolcadik század* cíművel” — írja. — Ez az értékelés azonban már az ódák és elégiák viszonyának kérdéséhez vezet vissza. Azaz a műfajokhoz, mint olyan alapvető kategóriákhoz, amelyek épp általánosságuk miatt mindig legjellemzőbben, sokszor legközvetlenebbül tükrözik egy-egy korszak és benne a költői kedély meghatározó tónusát. Épp ezért a műfajoknak a korviszonyokkal való összekapcsolása, azokból való eredeztetése s korszerű jelentésük kihámozása a marxista irodalomszemléletnek elsőrendű követelménye s jóideje gyakorlata is. Horváth János figyelme azonban ezekre az alapvető szempontokra nem terjed ki. Találónak jellemzi Berzsenyi elégikus alapkarakterét; az elégiákban joggal lírájának csúcását érzi: „a csoport darabjait áttekintve — mondja — az az érzésünk, hogy Berzsenyi művésze ez elégikus nemből a legotthonosabb... a remekművek arányát tekintve is ez a leggazdagabb csoport”; a Berzsenyi és Horatius közti alapvető különbséget is a magyar költő elégikus magatartásában jelöli meg: „A meglegedés horatiusi életbölcseisége helyett a resignáció líraisága az ő tulajdona...” „Ez az elégikus zöngé — írja másutt — még leg-harsogóbb ódáiban is megérzik, s leglángolóbb pillanatai sem tudják egészen eloszlatni ezt a borongást”. stb. Horváth János tehát a vers- és témátípusokat vizsgálva az elégikus hangulatot s így a műfajt is mint alapvetően jellemzőt határozza meg. — De csak irodalmon belüli szempontok szerint, az ihlet és a műfaj szintjén. — Mint korjelenséget azonban: hogy milyen történelmi és osztályhelyzet hívja életre ezt az alaphangulatot s még inkább, hogy mi a progresszióhoz való viszonya, hogy erjeszt vagy megtart-e, azt nem vizsgálja. Legfeljebb bizonyos általános indokokig jut: a horatiusi kiegyensúlyozottság „pogány örömeivel” a „keresztény szomorúság”-ot állítja szembe, vagy az individuális motiválásnál megrekedve Berzsenyi „önmegtagadással” járó „búsongását” említi. E kor irodalomtörténetének most már közkeletűvé vált marxista szemlélete viszont joggal tartja, hogy a kor (rendi) költészetében ami zavartalan idill, ami rendületlen optimizmus az így vagy úgy a rendi kompromisszum illúzióit fejezi ki, s mindaz ami elégikus, ha közvetve, a hangulaton, életerzésen keresztül is, de már ennek az illúziós szemléletnek hiúságáról, a rendi hiedelmek csalékonyságáról, az addigi értékrend megbolydulásáról, az egyetemes átalakulás nagy történelmi élményéről vall. A (rendi) irodalom — a legnagyobb általánosságban — az optimista illúzió, az idill zavartalansága felől a borúsabb sejtelmek érzékeltetésének elégikus irányába fejlődik át. A *Balaton, A tizennyolcadik század*: a nemesi hazaszeretet elégteltségének országos idilljei nemcsak a filológiai időrend szerint, hanem egy mélyebb áram irányának figyelembevétele alapján is korábbiak mint az elégiák, mint általában az elégikus tónus eluralkodása. Kisfaludy Sándor a hazai viszonyok körébe, a rendi mentalitás szuggesztíója alá kerülve (a Keserű szerelem nosztalgiáját is megtagadva) előbb írta meg a *Boldog szerelem* idilljét, s abból származtak el a jövőnek legtöbbit adó, alapján elégikus regéi, míg világnézetének, hazafiságának meg-

rekedése éppen az optimista rendi szemlélethez való ragaszkodás következménye lett. S később is a századeleji hősi epikát éppen elégikus vonásai avatták eszmeileg és esztétikailag is értékessé.

Ezeknek a szempontoknak figyelmen kívül hagyása szorosan függ össze azzal az aránytévesztéssel, amely *A tizennyolcadik századot* többre tartja, mint *A magyarokhoz* írt ódát. Mert nem pusztán valami örökletes Habsburg-ellenes elfogultságról van itt szó (Arról is: és miért ne volna, miért ne lehetne, és lenne egy vers megítélésének szerves része a nemzeti történelem élményén és logikáján alapuló erkölcsi politikai ítélet?). De — s ezt elsősorban a marxista irodalomtörténetírás hangsúlyozza, — ennél többről is: a rendi életforma és tudatvilágnak a napóleoni háború földrengését érző egyetemes válságról. Berzsenyinek (az ódairónak is) elégikus magatartása végső soron innen veszi eredetét, s ezért — ezért is — többet jelent a múlthoz viszonyító, az idő múlását a „vizontság jármút” emlegető elégikus szálakkal szőtt *A magyarokhoz* c. óda mint *A tizennyolcadik század*, amelyik még az idő, a történelem egyetemes sodrásával szemben a Habsburg-oltalom alatt gyarapodó rendi Kánaán fikciójába kapaszkodik. A két vers elemzésénél e tartalmi szempontok figyelmen kívül hagyása végül is Horváth Jánost szándékaival ellentétben bizonyos esztétikai jellegű értékek mellőzéséhez vezetik: a hazafias líra elégikus újszerűségét hagyja a két vers viszonyításában méltatás nélkül. Nála a társadalmi, világnézeti vélemény nyilvánításától való tartózkodás, a merőben esztétikai szempont tisztelete végül is a szándékkal ellentétes módon érvényesül.

Olykor azonban a mögöttes tartalmak közvetlenül is kifejezést nyernek. Mikor pl. — egyébként a valóságnak teljesen megfelelően — hangsúlyozza, hogy Berzsenyi Volney egyetemes vallási relativizmusával szemben a kereszténység „illetésétől” tartózkodott — a költőnek javára írja, hogy nála „nyoma sincs ócsárló szándéknak, annál kevésbé annak a fagyos tárgyilagosság színébe öltözködő gúnynak, mi Volney modorát annyira jellemzi”. S lelkesedéstől áthatott felvilágosultságát oly formában méltatja, hogy a felvilágosodás hőseitől megtagadni látszik az „erkölcsi értéket”: „Az ő példája is gyarapítja azt a tapasztalatot — írja Berzsenyiről —, hogy bizonyos hozzánk eljutó, korszerű eszméket és vélekedéseket magyar vallóik annyira szívbeli ügyükké tesznek, oly ünnepélyes és komoly líraisággal öntenek körül, aminőre átadóiknál ritkábban találunk. Igen, mert erkölcsi értékként szeretik tekinteni.”

Ettől független aztán, hogy míg az ódairó Berzsenyiné a felvilágosodás elemeit talán túlságosan is hangsúlyozza, addig azzal, hogy a Dukai Takách Judithoz írt episztolát a költőnő portréja kapcsán, a Pesti Magyar Társasághoz címűt *A Religióról* című fejezetben tárgyalja, a felvilágosodott Berzsenyi képét a dialektikus szerkesztés kényszere folytán akaratlanul is megcsontítja.

Mindezek az észrevételek talán igazságtalannak tűnhetnek, mi azonban nem helyezkedhetünk — mint ő tette Berzsenyivel — szemléletének korlátain belül, mi a marxizmus immár kialakult álláspontjával szembesítjük övéit. Nem pusztán mert azok a „mieink”, hanem egyszersmind azzal a biztos tudattal, hogy azok végül is többet és igazabban nyújtanak az irodalomtörténetírás számára. Az már csak Horváth János zsenialitásának következménye, hogy műveit ilyenfajta fogyatékoságok mellett is nemcsak haszonnal, de gyönyörűséggel is olvassuk s személyének, művének a változó időben is változatlan tisztelettel adózunk.

Tóth Dezső